

Sommerfugl, faldskærm – jeg må ha' ilt, din nejsiger!

Dette tillempede moderne digt, eller måske snarere en art rebus, er indledningen til en lille artikel om H.C. Ørstedes arbejde med det danske sprog.

H.C. Ørsted (1777-1851) opdagede elektromagnetismen, og denne opdagelse har fået et markant historisk eftermæle, som det bl.a. også vil kunne ses i den kommende videnskabshistoriske udstilling *Det nysgerrige menneske* på Steno Museet. Men Ørsted var en person med viden inden for mange fag. Han var polyhistor, farmaceut og professor i fysik med naturfilosofisk, teologisk og sproglig interesse. Som han så smukt siger i *Aanden i Naturen* fra 1850-51: "Videnskab, kunst og moral giver indsigt i det sande, det skønne og det gode og fører derved, hver på sin måde, til erkendelse af Gud."

Ørsted og Grundtvig

Med denne positive, romantiske, naturfilosofiske – og panteistiske – verdens-

anskuelse kommer han i øvrigt i teologisk klammeri med N.F.S. Grundtvig, som anklagede videnskaben for at være kristendommens fjende par excellence: "...gudsformægtelse var dens første ord, trolddom og guldmageri dens kæreste bedrift ... og nu brøler den mod den levende gud."

Som Bjarne Kousholt skriver i sin bog *H.C. Ørsted og fornuften i naturen* fra 2014, tager Ørsted til genmæle i en sjælden hård tone, da den troende videnskabsmand føler sig gået alt, alt for nær. I en brevveksling mellem brødrene Anders og Hans Christian Ørsted kommer

den personlige indignation – og blikket på Grundtvig som en farlig mand – da også frem i tonen, når Grundtvig af Anders omtales som ufornuftig, smagløs, hånende over for fornuftens største og ædleste frembringelser, som han intet kender til – og H.C. svarer bl.a.: "Dette Menneskes Fornuftfiendskab har længe gjort mig tilbøjelig til at tage fat paa ham en Gang."

Derefter skrives der om, hvorledes Grundtvig er "et givtigt Ukrud i vor Litteratur, som med Rod bør oprykkes. Skulde han engang erholde nogen Magt, vilde han vorde en af de afskye-

Steno Museets rekonstruktion af Ørstedes forsøgsopstilling. I baggrunden ses Ørstedes latinske afhandling om forsøget. Foto: Hans Buhl.

ligste og ondsksfuldste Forfølgere.”

Et nyt blik på Grundtvig måske, som i dagens Danmark nærmest har ry som inkarneret lys og venlig kristendom.

Kampen mod det akademiske snobberi

På samme måde som Ørsted tager fat på Grundtvig, tager han fat på det akademiske snobberi, at lærde arbejder skal affattes på latin samt andre akademiske idiosyncrasier som f.eks., at den skrivende ikke må omtale sig selv med ordet *jeg*: “Derfor seer man saa tit den Skrivende omtale sig selv som Undertegnede, Forfatteren, Recensenten osv., hvorpaa han siden naturlig-

viis taler om sig selv i tredje Person, hvilket nøder ham til i mange Tilfælde at bruge nogen Kunst, for at Læseren kan skjelne ham fra en Anden. Andre bruger Vi i stedet for Jeg og give der ved ofte deres Tale et Anstrøg af Fornemhed, som endog er latterlig.”

Nye ord

Et er Ørsteds kritik af den anvendte tale og skrift, et andet er, at han dels opfinder, dels introducerer ca. 2000 nye ord til det danske sprog i en tid, hvor lærde afhandlinger blev skrevet på latin. Men latinen forstår den almindelige befolkning ikke, og samtidig kan det latinske sprog dårligt følge med i beskrivelser af de nye

videnskabelige frembringelser og opdagelser.

En del af Ørsteds orddannelse er altså af fagsproglig art, en kemisk nomenklatur, og der gøres mange overvejelser i denne forbindelse, overvejelser om ords oprindelser, låneord og det nordiske/skandinaviske vs. det græsk/latinske. Han vaccinerer samtidig mod indsigelser og viser en vis ydmyghed over for egne forsøg på orddannelser, som ikke styres af angst for det fremmede, f.eks. det tyske, men stadig en kærlighed til det danske sprog.

Overvejelser om de nye ord strækker sig ofte over mange sider i hans skrifter. Et eksempel er netop ordet *ilt*, der sprogligt tilbageføres til ordet ild, men som indtil da kaldtes surstof (eller suurstof), hvilket er uheldigt, fordi ordet ikke er i overensstemmelse med luftartens karakter. Det indgiver falske forestillinger. Men også fordi et sammensat ord betegner noget ikke-sammensat. Ilt hedder oxygène på fransk og oxygen på engelsk, men fremmedord som oxygen lader sig ikke let bøje efter modernmålets grammatiske regler, og vigtigere: “... erfaringen lærer, at de ulærde,

Citaterne i artiklen er hentet fra følgende kilder:

- Dan Ch. Christensen: *Naturens tankelæser: en biografi om Hans Christian Ørsted*. København 2009.
- Niels Åge Nielsen: *Sprogrenseren H.C. Ørsted*. Nordisk Institut, Aarhus Universitet 1981. Oversættelserne i dette værk har ikke store bogstaver i begyndelsen af substantiver, som det ellers var normen på Ørsteds tid.

Steno Museets Venner har udgivet to bøger, der behandler H.C. Ørsteds liv og gerninger:

- *H.C. Ørsteds Selvbiografi*, udgivet af Anja Skaar Jacobsen og Svend Larsen.
- *Elektromagnetisme 1820-1900* af Ole Knudsen.

Disse bøger kan købes i museets butik og hos boghandlere samt lånes via eReolen. De findes både som p-bøger og e-bøger.

hvem fædrelandets ven ikke vil nægte adgang til kemien, ikke let fatter de græsk-franske ord og sjældent værner sig således til dem, som til de benævnelser, der er taget af modernålets benævnelser”. At give de ulærde del i en højere uddannelse er af filosofisk og politisk vigtighed, og orddannelserne er et led i denne demokratisering af lærdommen.

Nejsigeren og jabroderen

Men også sproget om kunsten, også *billedkunsten* og *brugskunsten* – og hverdagssproget – blev fornyet med Ørsted. Han var en ren ildsjæl. Foretagsom. Andre af Ørsteds ord, som vi benytter i dag, er f.eks. *tidevand*, *mindretal* og *sammendrag*, *sommerfugl* og *faldskærm*.

Ordet *nejsiger* stammer også fra Ørsted, og en såkaldt *Jabroder* er naturligt nok modsætningen til nejsigeren: “Nejsigeren, som siger nei fordi andre siger ja seer med stor Ringeagt ned paa Jabroderens Uselvtændighed, men lægger ikke Mærke til at hans Nei er ligesaa afhængigt af fremmeds Ytring som den andens ja, og undertiden af kloge Folk benyttes til at

Hans Christian Ørsted (1777-1851). 1806 professor i fysik ved Københavns Universitet. Grundlagde Polyteknisk Lærestalt (1829) og blev dennes første rektor. I baggrunden ses Ørsteds galvaniske batteri, bestående af 20 kobberkasser af størrelse $12 \times 12 \times 2\frac{1}{2}$ tommer, indeholdende en blanding af fortyndet salpeter- og svovlsyre. I hver kasse er neddypet en zinkplade på 10×10 tommer.

faae ham hvorhen man vil.” En del af Ørsteds orddannelser slog imidlertid ikke an: f.eks. *udhvælv* for konveks og *indhvælv* for konkav – på trods af ordenes udmærkede betegnende “sandhed”. *Kløgtværk* som modsætning til håndværk. Og der er mange flere eksempler. Men om vi taler

om et *tankeeksperiment*, om *udstråling*, *hvalfisk* eller det at *fordampe* – hvilket denne lille artikel er i gang med; herefter er der kun et svagt *efterbillede* tilbage ... så forbliver Ørsteds orddannelser. Og nogle af dem har bestemt en særlig *klangbund*.

Mary Marie Kromann